CONCEPTUL DE LITERATURĂ FANTASTICĂ. REPERE TEORETICE

Marius-Valeriu GRECU
Universitatea din Piteşti

Résumé : *La définition du fantastique dans la littérature suppose la discussion du statut et de la condition de celle-ci, en partant du rapport fondamental : art-réalité, à la théorie du 'mimesis' aristotelique.*
Le fantastique est une catégorie esthétique, présentant des affinités avec l'étrange, le miraculeux, le fabuleux féerique, l'allégorique, l'absurde, le comique, le grotesque, l'enigmatique et le sensationnel.
Les rapports d'entre le fantastique et les catégories esthétiques apparentées ont été expliqués, au cours des années, par les esthéticiens, les critiques et les historiens littéraires.
Le fantastique dans la littérature représente, par rapport avec le réalisme, un symbole de l'esprit humain.
Mots-clés: *fantastique, mimesis, réalité*

Definirea fantasticului impune discutarea statutului şi condiţiei literaturii, pornind de la problema raportului fundamental :artă - realitate, la teoria "mimesis"- ului aristotelic, esenţial valabilă şi astăzi, dar răstălmăcită şi interpretată diferit.

Aristotel (384-322 i.e.n), în *Poetica* sa, o lucrare de logică, dezvoltă aplicativ teoria "mimesis" -ului, însă, comparând istoria cu poezia, afirmă şi un alt punct de vedere decât acela al imitaţiei, anume cel al unei arte concepute ca o prelucrare a realităţii, in sensul unei reliefări a caracterelor ei necesare , deoarece poezia înfăţişează lucrurile aşa cum ele ar fi trebuit să se întâmple, pe când istoria înfăţişează fapte aievea întâmplate.Poezia prelucrează deci realitatea, apropiind-o de idealul ei etern şi necesar, deoarece poetul concepe tipurile generale ale lucrurilor ca pe nişte produse ale minţii noastre.Temeiul de observaţie pe care îşi clădeşte adevărurile sale îl alcătuiesc eposul homeric şi tragedia greacă din veacul al V-lea î.e.n El fixează statutul, condiţia literaturii, care este **imaginarul.Imaginaţia**, după Aristotel, lucrează în "marginile verosimilului şi necesarului", amendând ideea artei ca imaginaţie şi definind-o (imaginaţia, n.n) ca o categorie estetică prin "verosimil" şi "necesar", identificând " verosimlul" cu " posibilul" şi "plauzibilul", în timp ce " necesarul " desemnează un raport de cauzalitate. Comentând ***Odiseea***, pentru prima dată el intuieşte fantasticul, dar nu ştie să-l numească, oprindu-se "la jumătatea drumului nehotărât şi perplex", după cum afirma **Benedetto Croce** în ***Estetica*** sa.

Pentru a defini natura fantasticului, trebuie realizată disocierea conceptelor de "imaginaţie" şi "fantezie".

După Ovidiu Ghidirmic, "Dicotomia imaginaţie-fantezie trebuie să constituie punctul obligatoriu de plecare, pentru o posibilă definiţie a "fantasticului", punct de pornire cerut de însăşi etimologia cuvântului (gr. Phantasia).

Identificarea şi considerarea acestor două concepte, ca fiind cvasisinonime, a dăinuit multă vreme, însuşi Aristotel nu reuşise disocierea "fanteziei" de "imaginaţie".

În istoria esteticii, problema disocierii a început să se pună odată cu romantismul german, la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

Friedrich Wilhelm Schelling (1775-1854), reprezentant al filozofiei clasice germane, făcând distincţia dintre o "imaginaţie primară" şi "una secundară:, a pus în evidenţă coordonatele majore ale unei filozofii a mitului şi , în general, a culturii.

BDD-A5418 © 2006 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:19 UTC)

Considerând **fantezia** o facultate superioară, creatoare, necondiționat liberă şi riguroasă, fără să conțină nimic anarhic, **August Wilhelm Schlegel** arăta că **mitul** este întotdeauna o imagine a acestuia, deci un produs anterior conceptului, o vedere asupra naturii şi lumii care aparține unei națiuni întregi.

Şi pentru **Jean Paul Richter**, "fantezia" este o facultate superioară, sintetică, în timp ce "imaginația" n-ar fi decât un fel de "memorie" vie.

După romanticii germani, "fantezia" ar fi specifică geniului, pe când "imaginația" n-ar presupune decât simplul talent.

Romantismul englez inversează raportul. **Coleridge** fiind primul care teoretizează dicotomia **imaginație-fantezie**.Imaginația creatoare este principala facultate a geniului, îndeplinind o funcție unificatoare şi mediind între rațiune şi intelect, pe când fantezia îndeplineşte o funcție de juxtapunere a unor materiale gata formate, fiind o formă a memoriei, emancipată de ordinea temporală şi spațială, asociată talentului, pe când imaginația este specifică geniului.

În estetica italiană, care se va situa pe pozițiile romantismului german, se va produce adevărata reabilitare a fanteziei, **Geambattista Vico** scoțând în evidență, pentru prima dată, superioritatea conceptului de fantezie creatoare.

Atât **Francesco de Sanctis** (în **Istoria literaturii italiene**), cât şi **Benedetto Croce** se declară drept continuatori, atât ai romantismului german, cât şi ai lui **Vico** în problema dicotomiei **imaginație-fantezie**.

Francesco de Sanctis distinge două tipuri esențiale de imaginație, una inferioară, mecanică şi analitică, şi alta superioară, organică şi sintetică, pe care o numeşte "fantasia". Imaginația este producătoare de imagini, pe când fantezia este creatoare de fantasme, forme mai înalte şi mai eterate ale primelor.

Pentru **Croce**, în **Estetica** sa, imaginația are un caracter mecanic, pe când fantezia reprezintă facultatea de sinteză şi creație, prin excelență, a poetului.

Jean Starobinski, reprezentant al şcolii de la Geneva, întreprinde un scurt istoric al conceptului de imaginație, din unghiul de vedere al psihologiei şi filozofiei. El face disociația între două tipuri de "imaginație", între "imaginarul minim, inseparabil de orice creație literară" şi o "imaginație sporită (cea a ficțiunilor delimitate)". "Imaginarul minim" este, de fapt, "imaginația" propriu-zisă, care conlucrează cu funcția realului, ce constituie baza operelor considerate, de regulă, "realiste", pe când "imaginația sporită", numită şi "potențată", este caracteristică "ficțiunilor delirante", care tinde până la ruperea de real şi este echivalentă cu "fantezia", imaginație artistică creatoare de literatură fantastică de-a lungul secolelor.

Roger Caillois şi **Tzvetan Todorov**, considerați cei mai redutabili teoreticieni ai geniului, au încercat să realizeze un fel de "fenomenologie" a fantasticului, urmărind să pătrundă în esența acestuia.

Roger Caillois, un spirit cartezian, încearcă să elucideze teritoriul atât de ambiguu şi de echivoc al fantasticului.El exclude din sfera fantasticului veritabil fantastical voluntary, "voit", rezultat mai mult al voinței şi mai puțin al inspirației, deoarece nu răspunde unor impulsuri interioare ale artisticului, considerându-l un fantastic "mecanicist", inautentic, deoarece presupune mai mult dexteritate, îndemânare şi mesteşug.Tot în sfera pseudo-fantasticului include **fantasticul instituțional**, adică "miraculosul din basme, din legende, din mitologie", o formă care trebuie exclusă din sfera fantasticului autentic.Din exces, teoreticianul francez respinge o componentă esențială a literaturii fantastice, **fantasticul mitologic**. El distinge, în evoluția literaturii fantastice universale, trei mari etape: **basmul, povestirea fantasticului propriu zisă** şi **povestirea ştiințifico-fantastică**.

BDD-A5418 © 2006 Universitatea din Pitești
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:19 UTC)

Un alt contemporan, **Tzvetan Todorov**, în cadrul esteticii literare face distincția dintre genurile "istorice" (recunoscute de estetica clasică) şi genurile "teoretice , incluzând literatura fantastică în acest gen "teoretic" şi o analizează din punct de vedere **verbal, sintactic** şi **semantic**.El prezintă şi sistematizează rețelele tematice ale literaturii fantastice, punctând, totodată, deosebirea dintre propria-i metodă şi cea a criticii tematice şi defineşte fantasticul prin estetica receptării. " Fantasticul este ezitarea cuiva care nu cunoaşte decât legile naturale puse față în față cu un eveniment în aparență supranatural", precizează **Todorov**. Ezitarea între o explicație prin cauze naturale şi alta prin cauze supranaturale, dând posibilitatea de a opta pentru una sau alta din soluții, generează efectul fantastic.Fantasticul se produce atunci când se împlinesc trei condiții: ezitarea cititorului, ezitarea personajului şi asigurarea oricărei interpretări poetice sau alegorice. Cititorul trebuie să fie unul abstract, implicit şi care să se identifice cu personajul principal, şi numai ezitarea acestuia trebuie să ne intereseze în definirea fantasticului.Pentru producerea efectului fantastic, ezitarea cititorului şi respingerea oricărei interpretări poetice sau alegorice sau cele două condiții obligatorii, iar ezitarea personajului principal este o condiție facultativă.

Tzvetan Todorov, ca şi **Roger Caillois**, dar cu alte mijloace, încearcă să definească un fantastic pur, practicând tot metoda reducționistă, însă aduce o inegalabilă contribuție prin analiza excepțională consacrată temelor fantasticului: temele "eului" şi temele "tuului".Temele "eului" cuprind un grup de teme reflectând raportul **eu-lume (cosmos)** şi intră ființele supranaturale, hazardul (soarta, destinul), levitația, delirul imagistic, sciziunea conştiinței, motivul dublului, jocul cu timpul şi spațiul, onirismul, confuzia între vis şi realitate, teme legate de sistemul de percepție şi în special de vedere ("teme ale privirii").În rețeaua "tuului" intră temele care reflectă raportul dintre eu şi celălalt (inconştient) : sexualitatea şi moartea.

În critica sociologică, fantasticul este definit ca o tulburare a raportului "reflectare/oglindire" şi printr-o trăire mai intensă, în spiritul în care **Edgar Allan Poe** vorbea de o "experiență a limitelor". Este meritul acestuia de a fi recunoscut că lirismul poate aspira la expresia absolutului, chiar fără să se întrebuințeze categoriile poeziei filozofice.În "**Principiul poetic**", **Poe** denunță cu energie "deosebirile abisale între modul de acțiune al adevărului şi poeziei", recunoscând celui din urmă un conținut transcendent, de vreme ce el nu se rezolvă "nici în privelişti, nici în sunete, nici în parfumuri, nici în culori".

Între realism şi fantastic deosebirea ține de intensitatea trăirii, de unde **Franz Hellens** vorbea de un "fantastic real" (**Le fantastique réel**, 1967), tot astfel cum, inventând termenii, **Marin Beşteliu** susține, in extenso, un "realism fantastic" (**Realismul literaturii fantastice**, 1975).

Se desprinde adevărul că fantasticul este consubstanțial şi, totodată, antitetic cu realismul, având contingențe şi prezentând afinități cu straniul, terifiantul, miraculosul, fabulosul feeric, enigmaticul, alegoricul, absurdul, grotescul şi chiar cu senzaționalul. (**Al. Philippinde**, **Fantastic si senzațional**, în "Contemporanul", nr.8/1969).

Deci fantasticul apare, de regulă, împreună, prin contaminare, cu aceste categorii de care, neexistând un fantastic pur, este greu de despărțit.În concluzie, se poate spune că există mai multe tipuri de fantastic (asociat categoriilor expuse mai sus).În funcție de definiția dată literaturii fantastice, fantasticul fiind "o dispoziție a spiritului uman, dintotdeauna şi de pretutindeni".

Elocventă este şi situația mitologiilor prestigioase ale antichității, saturate de elemente fantastice care se circumscriu sferei fantastice a literaturii, numită "fiica mitologiei" de **Mircea Eliade.** Fantasticul mitologic şi-a păstrat vigoarea din vremurile

BDD-A5418 © 2006 Universitatea din Pitești
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:19 UTC)

îndepărtate şi până astăzi, revalorificarea şi reinterpretarea vechilor mituri constituind un nesecat izvor de inspirație, deoarece " Mitul este o realitate culturală extrem de complexă care poate fi abordată şi interpretată în perspective multiple şi complementare".Istoricul religiilor, **Mircea Eliade**, acordă o atenție deosebită mitului, afirmând că "Mitul povesteste o istorie sacră; el relatează un eveniment care a avut loc în timpul primordial, timpul fabulos al începuturilor…Mitul nu povesteşte decât despre ce s-a întâmplat realmente….Persoanele miturilor sunt ființe supranaturale.…Miturile relevează aşadar activitatea lor creatoare şi dezvăluie sacralitatea (sau numai caracterul supranatural al operelor lor).În fond, miturile descriu diversele şi uneori dramaticile izbucniri în lume a sacrului (sau supranaturalului)".

Un alt filozof român, **Lucian Blaga**, consideră că miticul şi magicul nu vor dispare niciodată din conştiința umanității, deoarece sunt forme permanente ale spiritualității. El face distincția dintre gândirea mitică şi gândirea magică, mitul reprezentând "încercarea de a releva un mister cu mijloace de imaginație", pe când magicul conține " o convertire imaginară a misterului" şi presupune ideea unei "substanțe magice ", a unei "puteri magice". Nu se condiționează reciproc miticul şi magicul în orice situații, existând "mituri fără motive magice" şi "magie fără motive mitologice", după cum există şi "forme mixte de întrepătrundere a mitului cu motive magice". După **Blaga**, ideea magicului este "cea mai polivalentă idee a spiritului uman", la care a recurs "poezia mare a tuturor timpurilor", magicul fiind "sarea oricărei culturi". "O cultură se umple de magic, ca buretele de apă".

Teoreticianul rus, **V.I.Propp**, evidențiază raportul dintre mit şi basm şi consideră mitul ca unul din izvoarele basmului, iar **G.Călinescu** arăta că basmul "este departe de a fi o manifestare a primitivului", considerându-l posterior mitologiei.Fantasticul basmului constă în prezența unor "ființe himerice, înzestrate cu puteri supranaturale, de obiecte cu virtuți magice şi de unele acțiuni specifice ca 'metamorfoza' şi 'proteismul' ".

La întrebarea în ce măsură literatura română manifestă **o vocație a fantasticului**, au răspuns Al. Philippide, Eugen Simion, Adrian Marino, Marin Beşteliu, Ovidiu Ghidirmic ş.a, unii considerând că fantasticul ocupă un loc neînsemnat în literatura română (Philippinde, Marino), alții, dimpotrivă, consideră că fantasticul este o predispoziție a spiritului uman, manifestându-se în toate literaturile, ca atare, există o vocație a fantasticului în literatura română, ilustrând-o cu operele unor scriitori precum M.Eminescu, L.Rebreanu, Mihail Sadoveanu, Mircea Eliade, care au elaborat opere de notorietate, în care fantasticul ocupă o pondere însemnată.

-Bibliografie-

Blaga, L., *Despre gândirea magică*, 1941
Caillos, R., *În inima fantasticului*, Ed. Meridiane, Buc., 1971
Călinescu, G., *Estetica basmului,* 1965
Croce, B., ***Estetica***, Ed. Univers, Buc., 1970
Eliade, M., *Aspectele Mitului*, 1978
Ghidirmic, O., *Moştenirea prozei eminesciene*, Scrisul Românesc, Craiova, 1996
Ghidirmic, O., *Proza Românească şi vocația fantasticului,* Scrisul Românesc, Craiova
Starobinski, J., *Relația critică*, Ed. Univers, Buc. 1974
Todorov, T., *Introducere în literatura fantastică*, Ed. Univers, Buc., 1973

BDD-A5418 © 2006 Universitatea din Pitești
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:19 UTC)